

Impact corona agrarische sector in het Vechtdal

juni 2020

Inhoud

In een notendop...	4
Achtergrond	6
Doel	7
Onderzoeksopzet	8
Algemene informatie - Kwantitatief	10
Financiële impact van het coronavirus	12
Zorgen	16
Advies & Ondersteuning	18
Nieuwe initiatieven	22
Algemene informatie - Kwalitatief	24
Financiële impact van het coronavirus (middel)korte termijn	26
Zorgen	30
Advies & Ondersteuning	32
Nieuwe mogelijkheden en impact lange termijn	36
Conclusies & Aanbevelingen	40

Bijlagen

Bijlage 1	
Vragenlijst impact corona agrarische ondernemers	46
Bijlage 2	
Selectiecriteria onderzoek Vechtdal	52
Bijlage 3	
Onderzoek impact corona bij ondernemers agrofood sector	54

In een notendop...

Voor u ligt het rapport 'Impact corona agrarische sector in het Vechtdal'. Dit rapport is opgesteld door MarketingOost, Stimuland & Ondernemershuis voor het Vechtdal in opdracht van de gemeenten Dalfsen, Ommen en Hardenberg. Van 24 april 2020 tot en met 12 mei 2020 zijn 1709 agrarische ondernemers in de gemeenten Dalfsen, Ommen en Hardenberg gevraagd naar de impact van het coronavirus op hun bedrijfsvoering.

De resultaten geven ons meer inzicht in de impact van het coronavirus op de agrarische sector in het Vechtdal. Hiernaast geeft het handvaten bij hulp en ondersteuning voor deze sector. Uit de analyse van de data is gebleken dat er met name behoefte is aan duidelijkheid van de huidige regelgeving op alle vlakken. Zowel op het gebied van het coronavirus als op het gebied van de stikstofmaatregelen.

Karakteristieken

De respondenten uit dit onderzoek zijn op een representatieve manier verdeeld over Dalfsen, Ommen en Hardenberg. De meeste respondenten zijn veetelers ([conform landelijke & Overijsselse verdeling](#)), die hun producten verkopen via de vrije

markt of met een contract. Hiernaast heeft ongeveer 1/3e van de agrarische ondernemers een nevenactiviteit. Vaak is dit de verkoop van streekproducten of betreft het multifunctionele landbouw.

Financiële impact korte en middelkorte termijn

48,2% van de agrarische ondernemers in het Vechtdal geeft aan dat ze hun omzet zien dalen dankzij de coronacrisis. De gemiddelde daling is **28,5%**. De gemiddelde stijging van de kosten bedraagt volgens de respondenten **7,5%**. Meer dan 1/3e van de respondenten (**37,0%**) geeft aan nog geen financiële impact te ervaren dankzij de coronacrisis, of kunnen het nog niet inschatten.

Zorgen

69,2% van de agrarische ondernemers in het Vechtdal geeft aan zich zorgen te maken over toekomstige omzetten door afspraken met afnemers. **68,2%** maakt zich zorgen over de verdere ontwikkeling van het coronavirus. Het ontslaan van personeel is iets waar agrariërs in het Vechtdal zich weinig tot geen zorgen over maken. Dit heeft deels te maken met het feit dat niet elke agrariër personeel in dienst heeft. Naast de zorgen met betrekking tot de coronacrisis geven veel ondernemers aan dat ze zich zorgen maken over tegenstrijdige regelgeving (**78,9%**) en de stikstofcrisis (**77,9%**).

Advies en ondersteuning

85,0% van de agrarische ondernemers in het Vechtdal geeft aan dat ze voldoende informatie kunnen vinden over ondersteuningsmaatregelen. Dit doen ze veelal (**67,7%**) bij hun accountant. Veel ondernemers (**67,2%**) geven aan geen gebruik te maken van ondersteuningsmogelijkheden, (**50,3%**) heeft daar simpelweg geen behoefte aan.

Nieuwe mogelijkheden

De meeste agrariërs geven aan dat ze hun bedrijf net zo voort kunnen zetten als voor de crisis (**55,0%**). Enkele ondernemers verwachten een verandering in het productie-systeem, waarbij de aandacht meer op lokaal eten komt te liggen.

In dit rapport lees je in meer detail over de resultaten van dit onderzoek. Op basis hiervan komen, in het laatste hoofdstuk, conclusies en aanbevelingen aan bod.

Achtergrond

In de afgelopen weken is er veel aandacht geweest voor de impact die COVID-19 heeft op de maatschappij en ondernemers in verschillende sectoren, waaronder de agrarische sector. Oogsten dreigen gevaar te lopen door een gebrek aan arbeidskrachten en omzetten lopen terug of kosten stijgen omdat er onvoldoende afzet is. Er zijn veel (spontane) initiatieven gestart om deze crisistijd door te komen, zowel vanuit de (agrarische) ondernemer zelf als vanuit ondersteunende partijen, zoals belangenbehartigers, periferie en overheden. De vraag is echter of deze initiatieven en ondersteunende activiteiten volledig zijn afgesteld op de (huidige) behoeften van de ondernemers.

Om nog beter in te kunnen spelen op de wensen en behoeften van ondernemers is een wens vanuit de gemeenten Dalfsen, Hardenberg en Ommen en het Ondernemershuis voor het Vechtdal om een onderzoek uit te zetten onder agrarische ondernemers in het Vechtdal. Met de resultaten van dit onderzoek krijgen de opdrachtgevers inzicht in de impact van de coronacrisis bij de agrarische ondernemers en kunnen zij gericht(er) bepalen welke inzet en instrumentarium nodig zijn richting de ondernemers in deze periode. Voor het Ondernemershuis dienen de resultaten uit het onderzoek als basis om te komen tot een concreet actieplan om de agrarische ondernemers in deze periode en verder zo goed mogelijk van dienst te zijn.

Doel

Het doel van het onderzoek is meer inzicht vergaren in de impact die het coronavirus op ondernemers in de agrarische sector heeft en in de uitdagingen die deze ondernemers op dit moment ervaren, waarbij zij ondersteuning kunnen gebruiken. Het onderzoek is zowel kwantitatief als kwalitatief van opzet. Belangrijke voorwaarden voor dit onderzoek zijn dat het praktisch van aard is en (uitkomsten) direct toepasbaar zijn voor de gemeenten en het Ondernemershuis voor het Vechtdal. De resultaten van dit onderzoek worden door het Ondernemershuis voor het Vechtdal gebruikt om een concreet actieplan uit te werken.

Onderzoeksopzet

Voor het onderzoek 'Impact corona agrarische sector in het Vechtdal' is een vragenlijst ontwikkeld door MarketingOost & Stimuland. Hiernaast is nog aanvullend kwalitatief onderzoek uitgevoerd door Stimuland.

De vragenlijst is online uitgezet bij 1709 agrariërs in de gemeenten Dalfsen, Hardenberg en Ommen. In de periode van 24 april 2020 tot en met 12 mei 2020 hebben 228 agrariërs het onderzoek volledig ingevuld. Hiervan zijn 195 respondenten meegenomen in de rapportage. De respondenten die niet zijn meegenomen hebben of de vragenlijst niet tenminste half-volledig ingevuld of zijn niet gevestigd in het Vechtdal.

De 195 respondenten geven een representatieve afspiegeling van de agrarische ondernemers in het Vechtdal en het responspercentage ligt in lijn met de verwachte **15%**. De uitkomsten van dit rapport geven met een zekerheidsniveau van **95%** aan dat de foutenmarge **6,61%** is.

Aanvullend kwalitatief onderzoek is uitgevoerd door Stimuland. Zij hebben 23 agrariërs benaderd in dezelfde periode als dat de enquête is uitgevoerd. Dit geeft voor kwalitatief onderzoek een representatieve afspiegeling van het aantal agrarische ondernemers in het Vechtdal.

In het kwantitatieve onderzoek zijn alle agrarische ondernemers uit het Vechtdal benaderd door middel van een brief. Dit resulteerde in onderstaande verdeling/respons.

Akkerbouwers	5,1%
Veetelers	74,9%
(Glas)tuinbouw	5,1%
Anders, namelijk	14,9%

De antwoorden die op 'anders' zijn gegeven, zijn zeer verschillend. Zo zijn er respondenten die aangeven dat hun voornaamste bedrijfstak het opwekken van energie is, waarbij anderen aangeven dat een camping hun hoofdactiviteit is.

In de vragenlijst zijn verschillende thema's aan bod gekomen. We hebben allereerst gevraagd naar algemene informatie van de respondent. Vervolgens is de financiële impact van het coronavirus voor de agrarische sector gevraagd. Hiernaast zijn de zorgen van de agrariërs uitgevraagd, gevolgd door de vraag of de agrarische ondernemers gebruik maken van advies en ondersteuning. Als laatste zijn er vragen gesteld met betrekking tot nieuwe mogelijkheden en ontwikkelingen in de agrarische sector in het Vechtdal voor het 'post-corona' tijdperk.

In het kwalitatieve deel zijn verschillende deelsectoren benaderd uit de agrarische sector. Dit resulteerde in de volgende verdeling:

Agrotoerisme	1
Akkerbouw	4
Asperges (incl. boerderijwinkel)	1
Jongvee	1
Melkgeiten	1
Melkvee	5
Pluimvee	3
Varkens	2
Kalveren	3
Vleesvee	1
Eenden	1

Bij de akkerbouw is een uitsplitsing in: akkerbouw met een loonbedrijf, intensieve teelt, sierteelt en bloembollen. Bij de melkveehouderij is een onderverdeling in: een melkveebedrijf met agrotoerisme, melkveebedrijf met kinderopvang, biologisch melkveebedrijf, regulier melkveebedrijf en zorgboerderij in combinatie met melkvee. Bij de andere sectoren is geen sprake van een nadere onderverdeling.

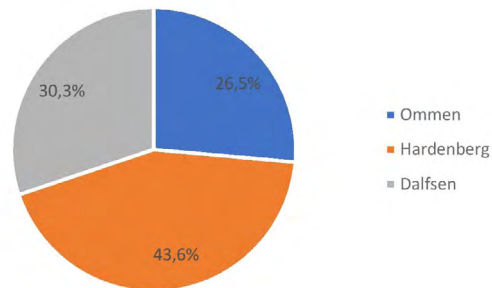
Algemene informatie

Kwantitatief

Gemeenten

De respondenten uit dit onderzoek zijn gevestigd in de gemeenten Dalfsen, Ommen en Hardenberg. In de gemeente Dalfsen zijn 534 agrarische ondernemers benaderd, in Ommen 388 en in Hardenberg 787. De 195 meegenomen respondenten in dit onderzoek zijn op de volgende wijze over de gemeenten verdeeld.

Verdeling respondenten per gemeente

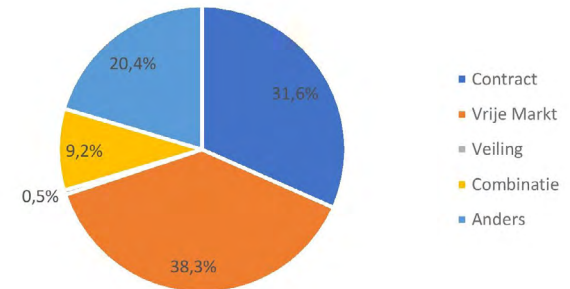

Afzet producten

De agrarische ondernemers in het Vechtdal zetten hun producten op verschillende manieren af. Hierbij is de vrije markt en contractverkoop het meest populair.

De respondenten die 'anders' hebben ingevuld, leveren hun producten veelal aan een coöperatie of rechtstreeks aan een fabriek. Hierna is de verdeling per afzetmethode visueel weergegeven.

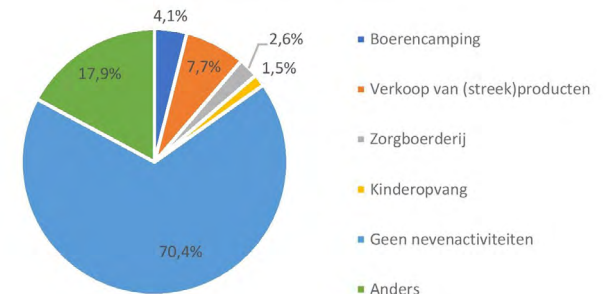
Afzetmethode respondenten

Nevenactiviteiten

De respondenten zijn bevraagd of zij naast hun agrarische hoofdtek (veeteelt, akkerbouw, etc.) nog nevenactiviteiten hebben. Dit is hieronder visueel weergegeven. Bij de optie 'Anders' geven de respondenten veelal aan dat ze naast hun agrarische bedrijf, ook ZZP'er zijn in een naverwante branche, zoals het grondverzet.

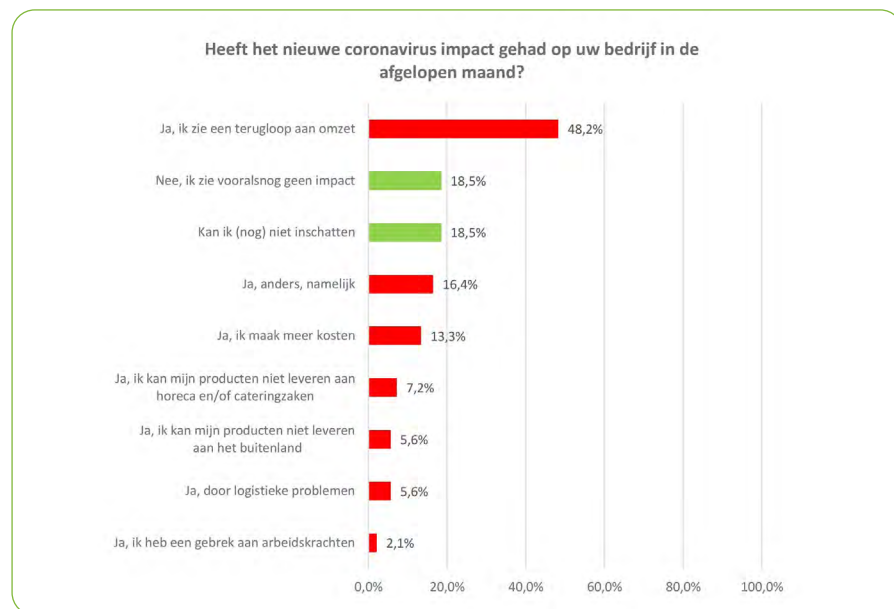
Nevenactiviteiten respondenten

Financiële impact van het coronavirus

Impact coronavirus

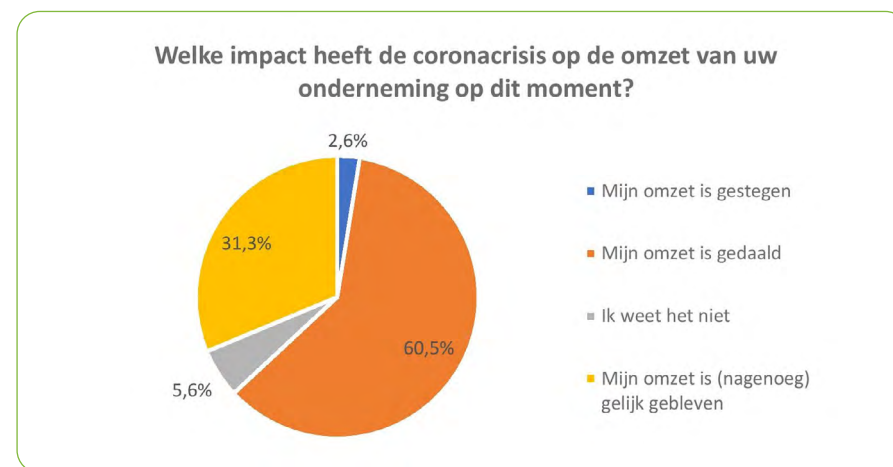
Het gros van de bedrijven in het Vechtdal geeft aan dat het coronavirus impact heeft op hun bedrijf. Hierbij zien de meeste agrarische ondernemers dat de omzet terugloopt. De respondenten die 'ja, anders namelijk' aangeven, geven aan dat de prijzen van hun producten teruglopen door het coronavirus. Hiernaast geven ze aan dat er veel minder contact is met leveranciers en zijn er minder mensen op het erf.

Wanneer er gevraagd werd wat de impact exact is op de bedrijfsvoering op dit moment geven de meeste respondenten aan dat de omzet gedaald is. De gemiddelde daling betreft **28,5%** bij deze bedrijven.

Er zijn maar een paar bedrijven in dit onderzoek die aangeven dat hun omzet gestegen is. Dit zijn allen bedrijven met nevenactiviteiten. Zij geven aan dat hun omzet gemiddeld met **28,4%** is gestegen.

De verdeling van de impact van de coronacrisis op de omzet van ondernemingen is in de volgende grafiek visueel weergegeven.

Hiernaast is er ook gevraagd of de kosten zijn gestegen voor de agrarische ondernemers. De gemiddelde stijging van de kosten bedraagt volgens de agrarische ondernemers in het Vechtdal **7,5%**. Wanneer enkel de respondenten worden meegenomen die aangeven dat de kosten stijgen, betreft de stijging **10,3%**. De kostenstijging komt volgens de respondenten met name door een stijging van de arbeidskosten en door een stijging van de voerkosten.

Toekomstige gevolgen

De agrarische ondernemers in het Vechtdal zijn gevraagd welke gevolgen ze verwachten als de 'intelligente lockdown' nog enkele maanden voortduurt. Hier uit kwamen zeer verschillende antwoorden, waarbij een aantal thema's naar voren komen.

Een deel van de respondenten verwacht dat er weinig gevolgen zijn voor de toekomst. Dit is weergegeven in onderstaand citaat:

'Ik verwacht geen gevolgen, onze afnemer en toeleverende bedrijven leveren hun diensten ondanks de lockdown.'

Hiernaast zijn er ook veel respondenten die aangeven dat ze denken dat de prijzen gaan dalen. Deze prijsdaling heeft invloed op hun bedrijfsvoering. Dit is weergegeven in onderstaande citaten:

'Verdere daling melkprijs als gevolg van gesloten horeca en verminderde export.'

'Instorten varkensmarkt met halvering van opbrengstprijzen, nu al een kwart gedaald.'

Hiernaast geven respondenten aan dat ze bang zijn dat hun nevenactiviteiten onder de coronacrisis te lijden krijgen. Nevenactiviteiten zoals het aanbieden van zorg of een boerderijcamping is in deze tijd niet mogelijk. De onderstaande respondenten leggen uit hoe dat voor hun bedrijf geldt.

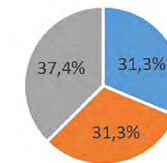
'De zorg vraagt extra inzet van begeleiders, cliënten wonen bij ons op de zorgboerderij, normaliter gaan zij naar school. Voor deze uren moeten nu extra begeleiders ingezet worden. Er zijn diverse maatwerk oplossingen gemaakt, zodat het financiële gat niet te groot wordt. Daarnaast vraagt dit extra inzet van begeleiders.'

'Grote gevolgen voor de afzet van de wijn. We kunnen niet leveren aan horeca. Geen gasten in het proeflokaal, waardoor veel minder verkoop aan huis. Dit zou zeer problematisch kunnen worden gezien de grote investering die we hebben gedaan voor onze wijngasten.'

Toekomstige investeringen

De agrarische ondernemers zijn ook gevraagd of ze investeringen die ze van plan waren te doen, nu gaan uitstellen als gevolg van de coronacrisis. Dit is weergegeven in onderstaande grafiek.

Gaat u investeringen die u van plan was te doen, uitstellen als gevolg van de coronacrisis?

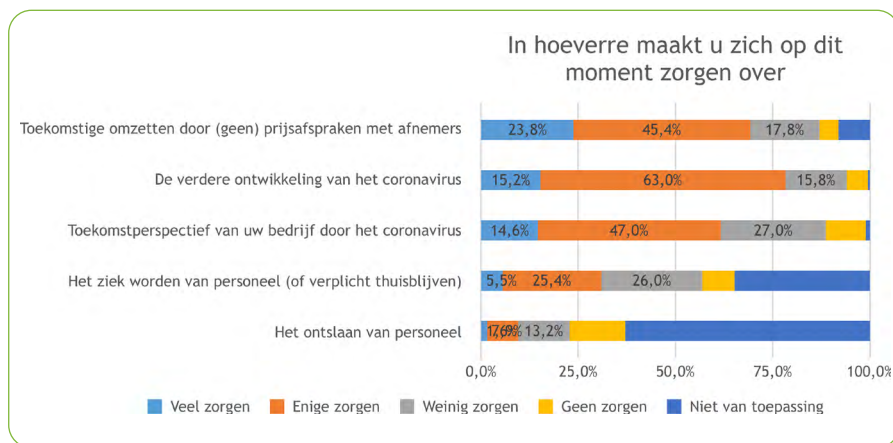
- Nee, ik zet mijn geplande investeringen gewoon door
- Niet van toepassing, ik had al geen investeringen gepland
- Ja, de volgende investeringen stel ik uit:

Hierbij geeft een groot gedeelte aan dat ze bepaalde investeringen niet meer gaan doen. De investeringen die uitgesteld worden, zijn met name gericht op verduurzaming. Er is nu geen geld voor de aanschaf van zonnepanelen en het saneren van asbestdaken. Ook geven respondenten aan dat ze nu niet willen investeren in materieel, zoals nieuwe tractoren.

Zorgen

Zorgen in relatie tot de coronacrisis

De meeste zorgen onder de agrarische ondernemers in relatie tot de coronacrisis zijn gerelateerd aan toekomstige omzetten. Dit is conform de open antwoorden die gegeven zijn. Relatief weinig ondernemers maken zich zorgen over het ontslaan van personeel of het ziek worden van personeel. Dit komt deels doordat veel ondernemers in de agrarische sector geen personeel in dienst hebben. Een overzicht van de zorgen van ondernemers is hieronder visueel weergegeven.

Andere zorgen agrarische sector in het Vechtdal

Naast de zorgen met betrekking tot de coronacrisis zijn agrarische ondernemers in het Vechtdal ook gevraagd naar hun overige zorgen. Hier geven veel ondernemers aan dat ze zich zorgen maken over tegenstrijdige regelgeving en de stikstofcrisis. De respondenten die de optie 'Anders, namelijk' invulden geven aan dat ze zich met name zorgen te maken over het politieke klimaat in relatie tot de landbouw.

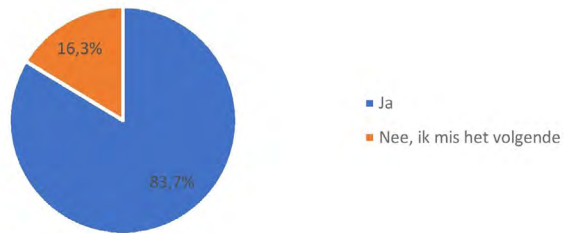

Advies & Ondersteuning

Inwinnen informatie

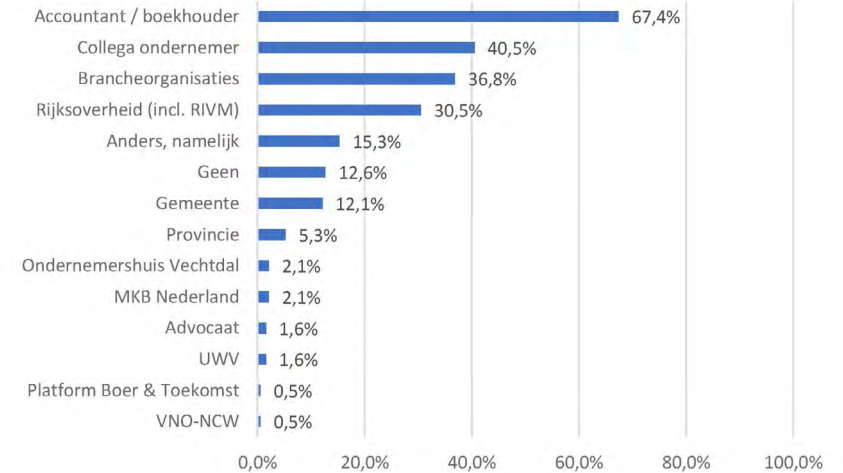
Het gros van de agrarische ondernemers geeft aan dat ze voldoende informatie kunnen vinden over ondersteuningsmaatregelen. Toch geeft **16,3%** aan dat ze nog informatie missen. Hierbij gaat het met name over het feit dat de agrariërs informatie missen over de gevolgen van de ondersteuningsmaatregelen.

Heeft u het idee dat u voldoende informatie kan vinden over alle (ondersteunings)maatregelen en de gevolgen die het coronavirus heeft op uw onderneming?

De agrarische ondernemers winnen informatie bij verschillende partijen. Deze zijn weergegeven in onderstaande grafiek.

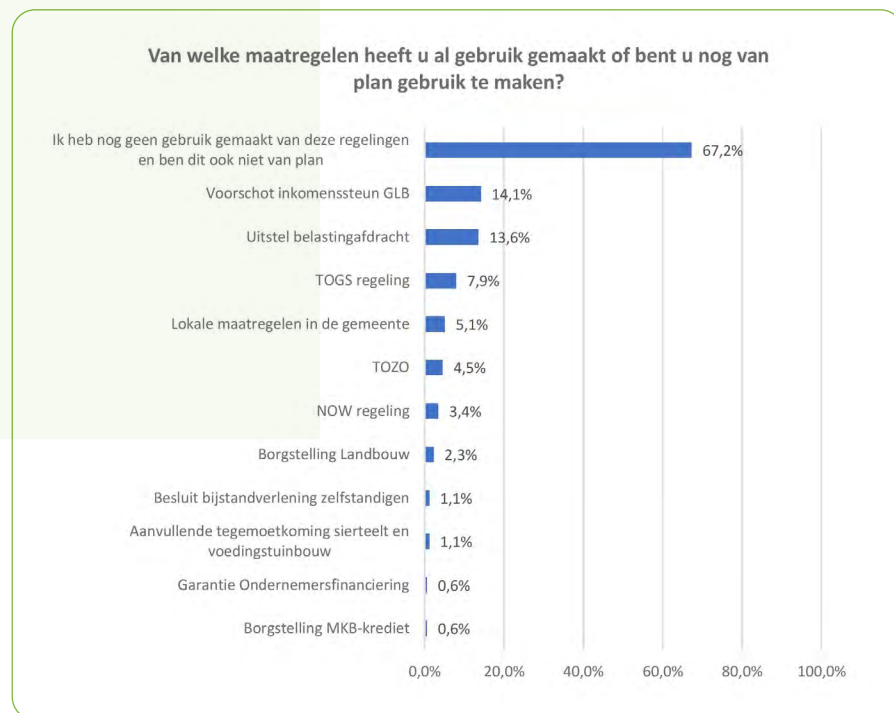
Bij welke instanties wint u informatie en advies in over (eventuele) ondersteuning?

De **15,3%** van de agrarische ondernemers die bij een andere instantie informatie inwint, doet dit voornamelijk bij andere specifieke brancheorganisaties. Ook zijn er agrarische ondernemers die hun informatie uit de media halen.

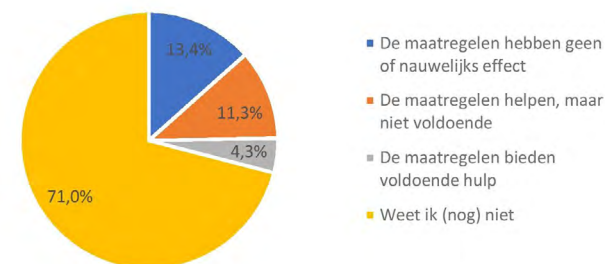
Gebruik maatregelen

Er zijn momenteel veel verschillende maatregelen om ondernemers door de coronacrisis heen te loodsen. Ook voor de agrarische sector zijn veel van deze maatregelen mogelijk. De respondenten in dit onderzoek geven echter aan dat ze veelal niet van deze maatregelen gebruik maken. Het gebruik van maatregelen is weergegeven in onderstaande grafiek.

De agrarische ondernemers in het Vechtdal zijn ook gevraagd in hoeverre de ondersteuningsmaatregelen de hulp bieden die benodigd is. Veel respondenten geven hierbij aan dat ze dit niet weten. Dit correspondeert met het feit dat veel ondernemers nog geen gebruik hebben gemaakt van deze maatregelen. De ondernemers die hier wel gebruik van hebben gemaakt, zijn echter kritisch. Maar **4,3%** is tevreden met de maatregelen zoals ze zijn. De overige antwoorden zijn weergegeven in de volgende grafiek.

In hoeverre bieden de ondersteuningsmaatregelen de hulp die u nodig heeft?

Ondersteuningsbehoefte

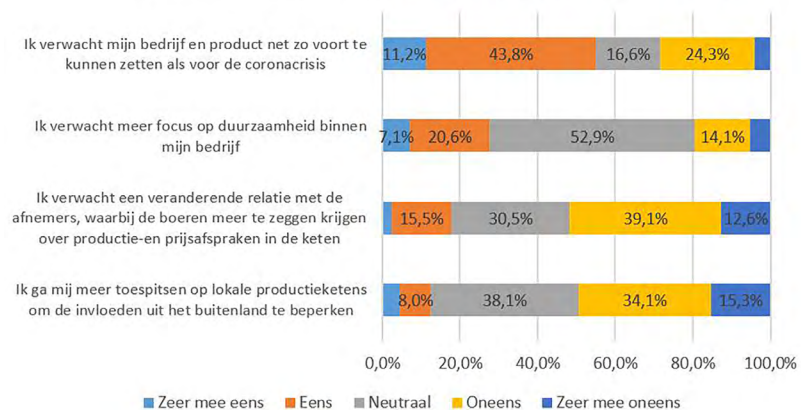
De agrarische ondernemers zijn ook gevraagd waar ze exact behoefte aan hebben. Hierbij geeft het gros aan geen behoefte te hebben aan ondersteuning. De respondenten die 'Anders' hebben ingevuld geven veelal aan dat hij/zij behoefte hebben aan een kentering van het voedselsysteem.

Nieuwe initiatieven

We moeten wennen aan het nieuwe normaal wordt veel geroepen. De 1,5 meter samenleving blijft wellicht voorlopig nog even onder ons en de gevolgen van de crisis gaan de komende tijd voelbaar zijn. De agrarische ondernemers uit het Vechtdal zijn gevraagd of zij verwachten dat er veranderingen komen voor hun bedrijf in relatie tot de 1,5 meter samenleving van de toekomst. De meeste agrariërs geven aan dat ze hun bedrijf net zo voort kunnen zetten als voor de crisis. Een enkeling verwacht een verandering in de agrarische sector. De antwoorden zijn hieronder weergegeven.

Als u kijkt naar uw bedrijf en product wat geldt dan voor u i.r.t. de 1,5 meter samenleving van de toekomst

Hiernaast zijn ondernemers gevraagd: *Welke impact heeft de crisis op de lange termijn op uw toekomstvisie van uw bedrijf? Welke ontwikkeling(en) voorziet u op uw eigen bedrijf op de lange termijn bijvoorbeeld ten aanzien van investeringen in grond, andere teelten, andere activiteiten of andere neventak?*

Hier werden zeer verschillende antwoorden op gegeven. Een deel van de agrariërs geeft aan dat het uiteindelijk allemaal hetzelfde zal blijven. Onderstaande respondenten verwoorden dit op de volgende wijze:

'Nog moeilijk in te schatten, denk een kleine dip en daarna op oude voet verder.'

Hiernaast zijn er ook een aantal ondernemers die aangeven dat in de toekomst de voedselindustrie zal gaan veranderen. Deze agrariër omschreef dit op de volgende wijze:

'Momenteel lastig in te schatten, ik hoop en denk dat er wel meer ingestoken gaat worden op gezond en duurzaam voedsel. Vooral de korte keten, waar komt mijn voedsel vandaan en hoe wordt het geproduceerd.'

Als laatste zijn er ook een aantal ondernemers die de toekomst somber in zien. Dit is echter niet dankzij de coronacrisis, maar dankzij de stikstofcrisis. De volgende respondent geeft dit op de volgende wijze weer:

'Ik denk dat de coronacrisis niet de grootste impact zal hebben op ons bedrijf, er zullen waarschijnlijk wat kleine aanpassingen nodig zijn, maar van de stikstofcrisis verwacht ik een veel grotere impact.'

Algemene informatie

Kwalitatief

Type bedrijf

Met 23 agrariërs zijn telefonisch diepte-interviews gehouden. Op pagina 9 staat een uitsplitsing per sector en/of nevenactiviteit.

Productafzet

Het is per sector verschillend hoe wordt afgezet. In de akkerbouw is vaak sprake van een combinatie tussen contractteelt en vrije markt. In de melkveehouderij wordt het product meestal afgezet via de coöperatie. In de pluimveehouderij wordt gewerkt via vast contract. Voor de overige sectoren geldt dat het product wordt afgezet via de vrije markt.

Nevenactiviteiten

Naast de opsomming op pagina 9 is tijdens de interviews aanvullend nog genoemd: zonnepanelen, loonwerk, horeca, camping, boerderijwinkel, rondvaart, vakantiehuis, kookstudio, rondleiding, als ZZP'er actief buiten het bedrijf, dagbesteding, rustpunt, verkoop van eieren via een automaat.

Werknemers

In de veehouderij varieert het aantal medewerkers tussen 0 en 2 medewerkers. Bij de aspergetelers of akkerbouwers met een intensieve teelt zoals lelies of bollen wordt tijdens piekmomenten gewerkt met seizoensarbeiders. Bij bedrijven met een neventak zoals een boerderijwinkel, camping, kinderopvang of loonwerk varieert het aantal werknemers tussen 10 en 20 medewerkers. De agrarische sector kenmerkt zich doordat er gewerkt wordt via verschillende constructies, zoals Wajong, ZZP'ers, uitzendbureau, payroll en seizoensarbeiders.

Financiële impact van het coronavirus (middel)korte termijn

Impact afgelopen weken

Veehouderij

Bijna alle geïnterviewde respondenten geven aan te maken te hebben met een negatieve prijsvorming. In de veehouderij is de financiële impact op de eendenhouderij en de kalverhouderij het grootst. In de eendensector is de afzet volledig stilgevallen en worden geen nieuwe eenden opgelegd. In de kalverhouderij worden veel minder dieren geslacht, waardoor er geen kalveren weggaan en er geen inkomen is voor de boer.

In de melkveehouderij staat de melkprijs zwaar onder druk. In de varkenshouderij verliep de export eerst stabiel, inmiddels is ook sprake van een steeds moeilijker afzet en daardoor keldert ook de prijs in deze sector hard. In de pluimveehouderij is een heel verschillend beeld. In de legsector worden de gevolgen niet gevoeld en

is de ei-consumptie zelfs gestegen. Terwijl voor een houder van vleeskuikenouderdieren de impact heel groot is, omdat de afzet van de broedeieren die zij produceren heel moeizaam verloopt. Als gevolg hiervan zullen de moederdieren eerder geruimd moeten worden.

Akkerbouw

In de akkerbouw zijn verschillende teelten hard geraakt. Een lilieteler gaf aan dat ze met 40% gekrompen zijn in hun areaal. Een bloembollenteler gaf aan dat de markt volledig is ingestort, de afzet van vorig jaar niet is betaald, teelt van dit voorjaar niet wordt afgezet, en ze daardoor genoodzaakt waren om de teelt af te breken en een ander gewas te telen. Door het wegvallen van de horeca is er weinig tot geen markt voor consumptieaardappelen. Voor de suikerbieten wordt ook een negatieve prijsvorming verwacht.

Een praktisch gevolg werd ook nog genoemd door een akkerbouwer. De maatregelen, zoals 1,5 meter afstand houden, is lastig te borgen op een plantmachine.

Een akkerbouwer die naast zijn bedrijf ook een loonbedrijf heeft, gaf aan dat het leveren van onderdelen voor machines langer uitblijft, omdat de meeste onderdelen uit China of India komen. Daarnaast zijn klanten meer afwachtend waardoor plannen lastiger is.

Neventak

Het beeld van respondenten met een neventak varieert. De boerderijwinkels lopen gewoon door en consumenten lijken zich ook bewuster op te stellen. In de eerste weken was ook sprake van een gigantische drukte. De agrarische bedrijven met een neventak, zoals een boerderijcamping of horeca liggen volledig stil. Ook de dagbesteding is tijdelijk stopgezet (tot 1 juni).

Impact omzet en kosten

Bij de kalverhouders die op contractbasis werken, worden de afspraken gewoon nageleefd, waardoor er nog geen effect is. Terwijl bij andere kalverhouders die in de vrije markt actief zijn de impact enorm gevoeld wordt, omdat de prijzen met 30% zijn gezakt. Een verklaring voor dit verschil betreft het werken op contractbasis of actief zijn in de vrije sector. Daarnaast wordt geprobeerd om kosten te besparen door kalveren doorgedraaide aardappelen te voeren, waar op dit moment een overaanbod van is.

In de eendenhouderij is de omzet volledig weggefallen, terwijl de kosten gewoon doorlopen. Het verlies loopt in de tonnen. Op dit moment is ook geen perspectief wanneer weer eenden opgelegd kunnen worden.

Voor melkveehouders zijn de prijzen gedaald en zijn ook de opbrengsten voor de kalveren gehalveerd. De melkveehouders geven aan dat ze een omzetverlies van 20% verwachten.

In de varkenshouderij hebben ze vorig jaar een buffer kunnen opbouwen waardoor ze nu een gedeelte kunnen opvangen. Datzelfde geldt ook voor de houder van vleeskuikenouderdieren. Hier is wel sprake van **25%** tot **30%** omzetsdaling.

In de pluimveehouderij wordt op dit moment de impact nauwelijks gevoeld, behalve bij de houders van vleeskuikenouderdieren. Datzelfde geldt ook voor de geitenhouderij.

De geitenzuivel loopt goed door. Echter de afzet van bokjes loopt slecht, vanwege het stilvallen van de export naar Zuid-Europa. In de vleesveehouderij zijn de gevolgen ook heel beperkt (prijzdaling van **5%**).

In de akkerbouw varieert de omzetsdaling van **10%** tot **30%**. Een en ander is afhankelijk van de verschillende teelten. Bij een teelt van lelies en fritesaardappelen is de omzetsdaling groter dan bij teelt van andere gewassen.

Buffer

De meeste respondenten hebben niet tot nauwelijks een buffer beschikbaar om maximaal één jaar te overbruggen. De meeste agrariërs in de melkveehouderij en akkerbouw hebben geen buffer. Door een aantal respondenten wordt aangegeven dat ze een buffer hebben, omdat de aflossing tijdelijk is stopgezet of dat investeringen worden uitgesteld. Door een enkeling wordt de hoop uitgesproken op steun van de Europese Commissie.

Impact lange termijn

Een individu verwacht dat corona geen impact heeft op zijn bedrijf op lange termijn, als de afspraken tussen leverancier en afnemer gewoon worden nagekomen. De meeste geïnterviewden zijn echter bezorgd, omdat de export stagneert en een verdere prijsdaling wordt verwacht. Een enkeling verwacht dat de prijsvorming negatief zal zijn, maar dat dit niet onoverkomelijk is. Anderen maken zich ernstige zorgen over de financierbaarheid van het bedrijf of vrezen zelfs voor sluiting van het bedrijf. Enkele respondenten zien dit jaar als een verloren jaar.

Bedrijven met nevenactiviteit in de kinderopvang verwachten dat de crisis ertoe leidt dat ouders die werkloos raken op termijn ook de kinderopvang gaan stopzetten.

Daarnaast wordt door de ondernemers met een nevenactiviteit in de horeca verwacht dat de effecten van het wegvallen van de horeca nog lang voelbaar gaan blijven en ook niet goed gemaakt zal worden door de retail. Ook verwachten de ondernemers dat ze voorlopig geen arrangementen of evenementen kunnen organiseren. Andere effecten die verwacht worden zijn belastingverhogingen of effecten op de pensioenen vanwege bezuinigingen op de overheid.

Uitstel investeringen

Een kleine helft van de respondenten geeft aan dat zij geen plannen hadden om te investeren en dus ook niet gaan uitstellen. De meeste ondernemers geven aan dat ze terughoudend zijn met het aangaan van grote investeringen in duurzaamheidsmaatregelen zoals bijvoorbeeld het aanleggen van zonnepanelen en/of verwijderen van asbestdaken. Kleine investeringen lopen in een aantal gevallen nog wel gewoon door.

Zorgen

Privé

Door ondernemers wordt genoemd dat ze zich zorgen maken over de combinatie gezin en bedrijf. Zorgen over het bedrijf trekken een wissel op het gezin. Ook maken ze zich zorgen over de eigen gezondheid en die van naasten. Ook de onzekerheid over het verloop van het virus maakt een enkele ondernemer onrustig. Een enkele ondernemer heeft last van een opgesloten gevoel. Een andere ondernemer spreekt zijn zorgen uit over het risico van een sociaal isolement van zwakkere bedrijven en hij geeft aan dat hier oog voor moet zijn. Ook noemde een ondernemer dat de stille armoede in de landbouw veel groter is dan gedacht wordt.

Zakelijk

Door een aantal ondernemers wordt aangegeven dat ze zich geen zorgen maken en deze grilligheid gewend zijn. Aan de andere kant zijn er ook een aantal die zich grote zorgen maken of het bedrijf op lange termijn nog wel kan worden voortgezet.

Daarnaast spreekt een enkele ondernemer zich uit over de grote financiële zorgen die hij heeft.

Andere zorgen

De meeste andere zorgen die worden uitgesproken, hebben betrekking op de uitwerking van de stikstofmaatregelen. Daarnaast wordt door een enkeling uitgesproken dat hij verbaasd is dat de landbouw wel een NB-vergunning¹ nodig heeft, terwijl deze verplichting niet voor de industrie geldt. Ook zijn ondernemers bezorgd over de ontwikkeling dat andere partijen aanspraak willen maken op de landbouwgrond voor natuur en energietransitie.

¹ Vrijwel iedere veehouder heeft een Natuurbeschermingswetvergunning (NB-vergunning) nodig om te kunnen boeren. Dit is een vergunning die de provincie afgeeft. Deze vergunning regelt de bescherming van bijvoorbeeld beschermde Natuurmonumenten, Natura 2000-gebieden en Wetlands.

Hiernaast zijn ondernemers het wispelturige beleid van de overheid zat. Ze willen een concrete stip op de horizon of een lange termijn visie. Ondernemers zijn ook bezorgd over het effect van de hoge uitgaven van de overheid en dat deze rekening straks bij de hardwerkende ondernemer wordt neergelegd.

Andere voorbeelden die genoemd worden zijn de droogte en beperking van bedrijfsontwikkeling. Dit komt onder andere doordat nog niet bekend is welke gevolgen de veehouderij en in het bijzonder de geitenhouderij heeft op de gezondheid van mensen. Daarnaast is een zorg dat kippenvlees wordt geïmporteerd uit landen die niet voldoen aan de eisen op het terrein van dierenwelzijn en milieu, waar de Nederlandse pluimveehouders wel aan moeten voldoen.

Een melkveehouder geeft aan oude gebouwen te hebben en graag wil saneren via rood voor rood voor rood, maar dat de gemeente niet meewerkt. Voor de eendenhouderij en kalverhouderij is geen schaderegeling opgesteld, terwijl dit voor andere sectoren in de landbouw wel gedaan is. Daardoor ontstaat het gevoel dat verschillend met sectoren binnen de landbouw wordt omgegaan. Tot slot wordt door enkele respondenten uitgesproken dat zij bezorgd zijn over de opstelling van bepaalde dieren(rechten) organisaties die op een activistische manier druk uitoefenen op de landbouw en in het bijzonder de veehouderij. Met name wordt de zorg uitgesproken dat deze organisaties juist deze periode willen gebruiken om te zorgen dat kleine dierlijke sectoren geen bestaansrecht meer hebben.

Advies & Ondersteuning

Behoeftte aan ondersteuning

Ruim de helft van de respondenten heeft geen behoefte aan ondersteuning. Enkele ondernemers hebben aangegeven belangstelling te hebben voor een gesprek met een erfcoach.

Verschillende ondernemers pleiten voor (extra) financiële compensatie vanuit het Rijk. Ook wordt vanuit de kalverhouderij gepleit voor meer ondersteuning vanuit de politiek. Deze sector is cruciaal voor instandhouding van de melkveehouderij. Daarnaast worden voor andere sectoren wel regelingen opengesteld, zoals een private opslag en voor de kalverhouderij en eendenhouderij niet. Dat wringt.

Andere aanbevelingen die worden gedaan is het maken van een helder overzicht waar ondernemers aanspraak op kunnen maken, een beslisboom of handig keuzemenu wat vlot doorgelopen kan worden en wat snel overzicht geeft op eventuele mogelijkheden. Er zijn talloze regelingen waar ondernemers geen wijs worden.

Hiernaast willen ondernemers graag online bijeenkomsten kunnen terugkijken. Door een enkele ondernemer wordt nog de opmerking gemaakt dat hij ondersteuning mist vanuit LTO voor de multifunctionele landbouw.

Belangrijkste adviseur

Door de meeste respondenten wordt aangegeven dat de accountant de belangrijkste adviseur is. Op een goede tweede plek volgt de bank en dan de voerleverancier en contractgever. Dat laatste wordt met name veel genoemd door kalverhouders.

Een aantal ondernemers geeft aan dat zij vertrouwen op hun eigen kwaliteiten. Diezelfde groep ondernemers lezen veelvuldig alle nieuwsbrieven die verstuurd worden door verschillende organisaties. Een aantal vragen ondersteuning bij de standsorganisaties zoals LTO-Noord en de Vereniging van Zorgboeren. Een individuele ondernemer zegt korte lijnen te hebben met de gemeente.

Steunmaatregelen

Door de meeste ondernemers is geen aanspraak gemaakt op de steunmaatregelen. Voorbeelden waar wel gebruik van is gemaakt: tijdelijk stopzetten van aflossingen door de bank, overbruggingskredieten van de bank, stopzetten aflossing hypotheek, betalingsregelingen met de voerleverancier, ondersteuning horeca en camping, NOW regeling, TOGS regeling en noodfonds voor de sierteelt.

Door ondernemers is nog de opmerking gemaakt dat de regelingen niet passend zijn en dat er voor kalverhouders die voor de vrije markt produceren (dus niet op contract) en eendenhouders een fonds of regeling moet komen.

Ten aanzien van de gemeentelijke regeling werd nog de volgende opmerking gemaakt door een respondent: *'Ik heb een aanvullende financiering aangevraagd via RBZ ook op aanraden van de bank. Ik was in de veronderstelling dat dit voor mijn bedrijf bestemd zou zijn, maar het blijkt dat mijn privé (partner) ook medeaansprakelijk is voor deze lening, terwijl ze geen firmant is. Via de gemeente wordt dit niet goed gecommuniceerd.'*

Andere partijen

Door de ondernemers wordt gezegd dat de gemeenten aandacht moeten hebben voor de effecten op langere termijn. Het is van belang dat ze maatschappelijke betrokkenheid tonen. In het bijzonder wordt aandacht gevraagd voor sociale problemen bij ondernemers, zoals isolement op het bedrijf. Dat is net zo belangrijk als zakelijke ondersteuning. Ook wordt van de gemeenten verlangd dat ze gericht meedenken over hoe de erven er in de toekomst uit moeten komen te zien. De ondernemers zijn echt geholpen als belastingen worden verminderd of zelfs worden kwijtgescholden. Agrarische ondernemers verlangen ook een actieve houding van de gemeente, dat zij signalen oppakken en onder de aandacht brengen bij de provincie en landelijke overheid zoals een interventie in de markt. Van de gemeenten wordt ook meer aandacht gevraagd voor de middencategorie binnen de agrarische sector.

Ten aanzien van de Rijksoverheid worden duidelijke en heldere maatregelen en regelingen verwacht. In het bijzonder wordt van het ministerie van LNV gevraagd om beter oog te hebben voor een eerlijkere verdeling van de toeslagrechten (is gebaseerd op oppervlakte, terwijl als je een bedrijf hebt dat meer gericht is op kleinschaligheid en duurzaamheid je minder toeslagrechten krijgt). Zorgen worden geuit over wie straks de rekening gaat betalen. Ook zijn lang niet alle regelingen vanuit het Rijk geschikt voor agrariërs. Daar moet ruimte in komen.

Over LTO worden verschillende opmerkingen gemaakt. Dat varieert van dat ze goed werk doen in de regio tot dat ze zich meer moeten laten zien.

Informatievoorziening

De meeste agrariërs zijn tevreden over de wijze waarop zij in hun informatie worden voorzien. Enkele adviezen die nog worden gegeven: heldere regels moeten worden vastgesteld, betere verwijzing naar loketten, betere communicatie over specifieke inhoud van regelingen en meer toespitsen op de verschillende branches. Een enkeling maakt een opmerking dat hij weinig gehoord heeft van de gemeente en dat een brief niet voldoende is. Een ander maakt de opmerking dat hij heel afhankelijk is van specialistische kennis en dat kan de gemeente niet leveren. Een ander individu vindt dat ook nog beter gecommuniceerd kan worden door LTO.

Nieuwe mogelijkheden en impact lange termijn

Alternatieven

De helft van de ondernemers heeft niet nagedacht over alternatieven. Een aantal algemene opmerkingen die zijn gemaakt gericht op de keten en/of economisch vlak: de coöperatie heeft verzocht om te matigen met melkproductie, gezamenlijk voer inkoop, tijdelijk geen import meer van vlees en meer aandacht voor streekproducten.

Een aantal ondernemers geven aan wel nagedacht te hebben om vlees aan huis te verkopen, maar het pakt onder aan de streep negatief uit of het past niet bij de persoon.

Een aantal initiatieven die door de ondernemers zijn opgepakt, zijn gratis tulpen komen plukken, restaurants faciliteren met asperges, vleespakkettenactie (via contractgever).

Door ondernemers wordt ook nagedacht hoe ze om moeten gaan met de 1,5 meter

samenleving, bijvoorbeeld in de boerderijwinkels, campings, horeca en zorgboerderij.

Impact lange termijn

Door de respondenten zijn reacties gegeven over hun verwachtingen over de impact op lange termijn. Het valt op dat veel boeren nadenken hoe de toekomst van de landbouw er uit moeten komen te zien: produceren voor de wereldmarkt versus lokale afzet.

We willen ook nog een aantal quotes weergegeven van de ondernemers die zijn geïnterviewd:

'In het najaar worden de wortels van de pioenrozen geoogst en verkocht aan bloemenkwekers. Mocht de crisis aanhouden, dan zet ik hier wel mijn vraagtekens bij. Maar ik heb zo ook geen alternatieven voorhanden. Voor de langere termijn hoop ik dat we het volgende oppakken:

Realiteit: Import van groenten vanuit bijvoorbeeld Afrika, terwijl het hier ook gewoon geteeld wordt? Het gaat dan puur om de prijs. Producten die vanuit Nederland worden geëxporteerd, elders worden verpakt/verwerkt en vervolgens weer worden geïmporteerd. Dat moeten we eigenlijk niet willen. Ik zie dat mijn klanten, gedwongen door de coronacrisis zoeken naar afzet dichterbij huis. Meer lokale productie, ook meer grip op lokale verwaarding en vermarkting. Laten we inzetten op productie waarmee we de lokale markt kunnen bedienen. Hopelijk zijn de mensen op dit vlak wakker geschud door deze crisis. Productie en consumptie moeten korter bij elkaar worden gebracht.'

'Niet op het eigen bedrijf, maar onze coöperaties moeten werken aan het volgende: meer regionale afzet zoeken, minder gesleep met producten over lange afstand, meer online afzet, werken aan een onderscheidend product met boodschap, meer risico spreiden (niet afhankelijk van één product), verbreding assortiment en minder afhankelijk van één afnemer.'

'Er wordt steeds opgeroepen tot lokaal kopen en produceren: dat blijft een niche. Terwijl 95% van de landbouw traditioneel is en daarmee nog steeds de meest efficiënte en milieuvriendelijke vorm van landbouw. Voor die boodschap moet ook aandacht blijven!'

'We hebben gekozen voor regionale afzet, een goede afstemming van vraag en aanbod via het concept waarmee we ons product vermarkten. Ik voel me nu gesterkt in deze keuze, deze crisis laat zien dat regionale afzet de toekomst heeft. Ik vraag me daarom ook af of intensieve veehouderij nog wel past binnen Nederland. Financieel is het aantrekkelijk, maar qua duurzaamheid (kringlooplandbouw) past het niet.'

'Het hangt sterk af van de duur van de crisis. We zijn en blijven sterk afhankelijk van de afzet buiten Nederland. Bij regionaal produceren zie ik vooral Europa als regio. Als deze crisis tot gevolg heeft dat we meer afzet binnen Nederland kunnen creëren dan is dat mooi, maar ten opzichte van de totale productie zal dit geen significant verschil opleveren voor onze afzet.'

'Uitbreiden van het aantal camperplaatsen met elektra aansluitingen. Aanvraag ligt bij gemeente, maar ligt stil. Omgevingsvisie opgeschoven. Investeringsplannen liggen stil, zorgen om de toekomst.'

'Op lange termijn, uitblijven van toerisme deze zomer.'

'Onze branche heeft uit vorige crises al lering getrokken. Productielocaties zijn wereldwijd evenwichtig gespreid om problemen met transport en mogelijke grensbarrières te voorkomen. Vraag en aanbod in de keten zijn op elkaar afgestemd. In algemene zin is deze crisis wel een wijze les voor de agrarische sector; we moeten meer regionaal produceren en minder afhankelijk zijn van markten die ver weg liggen. We moeten minder afhankelijk zijn van het buitenland. Geografisch moeten we gaan kijken waar vraag en productie bij elkaar moeten worden gebracht.'

'Specifieke sectoren hebben het erg moeilijk. In de pluimveebranche zijn dat de eendenhouders. Voor deze groep is geen goede schaderegeling; terwijl de regering heeft toegezegd dat hulp voor iedereen beschikbaar moet zijn.'

'Voor eigen bedrijf niet van toepassing. Maar ik verwacht wel dat bedrijven in de toekomst financiële problemen krijgen door de stijging van alle kosten (ziektkosten, pensioenen, belastingen, etc.).'

'We zullen toch voornamelijk afhankelijk blijven van de export. Een kleine groei in binnenlandse afzet zou wel goed zijn, ook voor het wederzijdse begrip van burger en collega-agrariërs. De melkveehouderij beseft tot nu toe onvoldoende dat ze enorm profijt hebben van onze kalverhouderijsector. We nemen een flinke stroom producten uit de melkveehouderij af, waar anders geen of weinig markt voor is.'

'In onze tak van sport kun je de bedrijfsvoering op dit moment vergelijken met een trein die langzaam tot stilstand komt. We hebben nu geen acute problemen, maar langzaam worden de gevolgen van deze crisis voor ons steeds meer merkbaar. Er zijn nu maatregelen door de overheid afgekondigd voor de korte termijn, het is van groot belang dat ook voor de lange termijn oog is voor de nadelige effecten die later in dit jaar of volgend jaar voelbaar zullen zijn.'

Conclusies & Aanbevelingen

Dit advies is gebaseerd op de resultaten zoals besproken in dit rapport en de expertise van zowel MarketingOost als Stimuland.

Conclusies

De meeste respondenten in het onderzoek zijn veehouders.

De helft van de agrariërs ziet hun omzet dalen dankzij de coronacrisis op korte en middelkorte termijn. De meeste ondernemers zien dat de omzet terugloopt. Dit komt omdat de prijzen van hun producten dalen. De enkele bedrijven waarbij de omzet is gestegen, betreffen bedrijven met nevenactiviteiten. Bedrijven die voor de afzet van hun product grotendeels afhankelijk zijn van afzet naar horeca en export worden extra hard getroffen.

Op de lange termijn verwachten veel respondenten dat de prijzen (verder) gaan dalen. Bedrijven met nevenactiviteiten zijn bezorgd of en hoe ze de activiteiten moeten gaan vormgeven in deze coronatijd en de 1,5 meter samenleving. Daarnaast worden grote investeringen gericht op verduurzaming, uitgesteld (bijvoorbeeld aanschaf zonnepanelen, investeringen in

dierwelzijn en/of saneren van asbest-daken).

69,2% maakt zich zorgen over toekomstige omzetten door afspraken met afnemers. Een vergelijkbaar percentage is ook bezorgd over de verdere ontwikkeling van het virus, tegenstrijdige regelgeving in het algemeen en de stikstofcrisis. Ook zijn er zorgen over het politieke klimaat in relatie tot de landbouw. Uit de interviews kwam naar voren dat er zorgen zijn over de combinatie gezin en bedrijf en dat zorgen over het bedrijf een (zware) wissel (kunnen) trekken op het gezin.

85,0% geeft aan dat ze voldoende informatie kunnen vinden over de ondersteuningsmaatregelen. Dat doen ze vooral bij de accountant/boekhouders, collega-ondernemers, brancheorganisaties en Rijksoverheid. **16,3%** geeft aan dat ze informatie missen. Het gaat hierbij om informatie over de gevolgen van de ondersteuningsmaatregelen.

Uit de interviews werden nog enkele adviezen meegegeven: heldere regels vaststellen (door de Rijksoverheid), betere verwijzing naar de loketten, betere communicatie over specifieke inhoud van regelingen en meer toespitsen op de verschillende branches binnen de landbouw.

67,2% geeft aan geen gebruik te maken van ondersteuningsmaatregelen. De helft heeft simpelweg geen behoefte aan ondersteuning. Doordat een groot deel van de agrariërs geen gebruik maakt van de ondersteuningsmaatregelen, weten ze niet in hoeverre de ondersteuningsmaatregelen de hulp bieden die benodigd is. De ondernemers die hier wel gebruik van maken zijn kritisch.

Voorbeelden van regelingen waar gebruik van is gemaakt: tijdelijk stopzetten van aflossingen door de bank, overbruggingskredieten van de bank, stopzetten aflossing hypotheek, betalingsregelingen met de voerleverancier, ondersteuning horeca en campings, NOW regeling, TOGS-regeling en noodfonds voor de sierteelt. Voor sectoren waar de nood het hoogst is (kalverhouderij en eendenhouderij), is geen specifieke regeling.

Tijdens de interviews zijn nog wensen en behoeften uitgesproken door ondernemers die relevant zijn voor dit onderzoek om te benoemen:

- Een helder overzicht van regelingen, een beslisboom of handig keuzemenu die vlot doorlopen kan worden en snel overzicht geeft op eventuele mogelijkheden.
- Aandacht voor de effecten op langere termijn. Het is van belang dat gemeenten maatschappelijke betrokkenheid tonen. In het bijzonder wordt aandacht gevraagd voor sociale problemen bij ondernemers, zoals isolement op het bedrijf.
- Kwijtschelden en/of verminderen van belastingen door Rijksoverheid, provincies, gemeenten en waterschappen.
- Een actieve houding van gemeenten, dat zij signalen oppakken en onder de aandacht brengen bij de provincie en landelijke overheid.

Ruim de helft verwacht het bedrijf op dezelfde manier voort te kunnen zetten. Uit de interviews blijkt dat wel wordt nagedacht over alternatieven, maar dat het onder aan de streep negatief uitpakt of niet bij de persoon past.

Aanbevelingen

Op basis van de conclusies worden de volgende aanbevelingen gedaan:

- De (financiële) impact op de korte termijn is per deelsector verschillend in de landbouw. Niet voor alle sectoren gelden steunmaatregelen. Gemeenten kunnen een rol van betekenis vervullen door actief naar de mogelijkheden te kijken of verlaging van gemeentelijke heffingen (tijdelijk) kunnen worden doorgevoerd, uitstel van betalingen of een grotere spreiding in de betalingen van de lokale heffingen.
- Bij het opstellen van nieuw beleid op het gebied van duurzaamheid voor de agrarische sector door Rijks-overheid, provincies en gemeenten, rekening houden dat sprake zal zijn van langdurige omzetting van agrarische bedrijven. Als gevolg van deze omzetting is de investeringsruimte beperkt voor agrarische ondernemers. Het is van belang voor de overheden om zich te realiseren dat financieringsaanvragen voor agrarische ondernemers hierdoor moeilijk liggen. Daardoor is het aan te raden om na te gaan welke financiële

instrumenten door overheden kunnen worden ingezet: een investeringsfonds, subsidies of regelingen. Daarbij zal ook rekening gehouden moeten worden met de voorwaarden en cofinanciering.

- Begeleiding geven aan agrarische bedrijven met nevenactiviteiten over hoe activiteiten weer kunnen worden opgestart in coronatijd en/of 1,5 meter samenleving. Dit kan actief opgepakt worden door de ondernemersadviseur Agro & Food van het Ondernemershuis voor het Vechtdal. Dit zal in nauwe afstemming moeten worden gedaan met Kennispoort Zwolle, MarketingOost en LTO-Noord. Door deze organisaties zijn bijvoorbeeld al protocollen opgesteld voor agrarische bedrijven met nevenactiviteiten.
- Begeleiding van agrarische bedrijven waar sprake is van sociale problemen/sociaal isolement. Dat kan via het Platform Boer & Toekomst, erf-coaches of agrarische coaches. Het is een uitdaging om juist deze agrarische bedrijven in beeld te krijgen, want dit zijn juist de ondernemers die zelf niet actief contact

leggen. De rol die de gemeenten hierin hebben is om op regelmatige basis te communiceren over welke faciliteiten beschikbaar zijn, zoals Platform Boer & Toekomst, erfcoaches en agrarische coaches. Daarnaast bevelen we aan dat zowel gemeenten als de faciliteiten actiever contact hebben en onderhouden met erfbetreders, omdat zij frequent de agrarische bedrijven bezoeken. De erfbetreders fungeren vaak ook als vertrouwenspersoon van de agrarisch ondernemer. We bevelen de gemeenten en faciliteiten aan om een verbinding te leggen naar het Vertrouwensloket Welzijn Landbouwhuisdieren². Bij dit loket kunnen anoniem meldingen worden gedaan.

- De meeste agrarische ondernemers verkrijgen hun informatie via de accountant. De gemeenten kunnen de accountantskantoren gerichter betrekken bij de totstandkoming van economisch en ruimtelijk beleid en communicatie over regelingen. Dit kan bijvoorbeeld door het vormen van een klankbordgroep. In deze klankbordgroep zouden ook de banken vertegenwoordigd moeten zijn, omdat uit het onderzoek blijkt dat de meeste

agrarische ondernemers gebruik hebben gemaakt van steunmaatregelen in relatie tot de bank.

- Door de agrarische ondernemers wordt aangegeven dat het van belang is dat de gemeenten maatschappelijke betrokkenheid tonen en dat dit net zo belangrijk is als zakelijke ondersteuning. Voor de gemeenten is het van belang om de sector te kennen, met agrarische ondernemers te praten en te luisteren, en te zorgen dat er een duidelijk aanspreekpunt is. Door de gemeenten dient nog actiever gecommuniceerd te worden bij welke organisaties of personen agrarisch ondernemers terecht kunnen.

² Het Vertrouwensloket bestaat uit personen die deskundig zijn op het gebied van dierversoeding en bekend zijn met de agrarische sector, denk aan veeartsen. Een team komt in actie wanneer er duidelijke vermoedens zijn dat het dierenwelzijn in gedrang komt. Zij leggen geen boetes op, maar begeleiden de agrarische ondernemer bij het oplossen van zijn of haar problemen. Mogelijk worden andere hulporganisaties- of personen ingeschakeld zoals een familielid, maatschappelijk werker of dominee.

- Opvallend is dat **67,2%** van de agrariërs geen gebruik maakt van de ondersteuningsmaatregelen en de agrariërs die wel gebruik maken van deze regelingen kritisch zijn. We bevelen aan dat hierover een vraag wordt gesteld wanneer met de agrarische ondernemers contact wordt opgenomen die de enquête hebben ingevuld en te kennen hebben gegeven dat zij behoefte hebben aan nader contact. Daarnaast is onderdeel van het onderzoek dat twee maanden na de uitvoering van het actieplan dat wordt opgesteld door de ondernemersadviseur Agro & Food van het Ondernemershuis Vechtdal een kwantitatief onderzoek plaatsvindt. In dit onderzoek zou ook een vergelijkbare vraag kunnen worden opgenomen.
- Door gemeenten kunnen actiever signalen uit de agrarische sector worden opgepakt en onder de aandacht worden gebracht bij de Rijksoverheid, provincie en waterschappen. Hier is met name een rol voor de wethouders van de gemeenten uit het Vechtdal weggelegd. Het is van belang dat zij goed op de hoogte zijn van de ontwikkelingen in de sector en dat zij zich ook zelf actief laten informeren door middel van werkbezoeken/bedrijfsbezoeken. Op deze manier wordt ook bestuurlijk de relatie tussen de gemeenten en agrarisch ondernemer verstevigd. De ontwikkelingen waar de wethouders kennis van nemen, kunnen dan indien nodig gericht onder de aandacht worden gebracht bij bestuurders van andere overheidslagen. Daarbij verdient ook aanbeveling om goed (af) te wegen welke inzet al wordt gepleegd door de brancheorganisaties.
- Door agrarische ondernemers wordt nagedacht over andere afzetmarkten en minder afhankelijkheid van de export. Agrarische ondernemers die hier concreet mee aan de slag willen, zouden hier actief in moeten worden ondersteund bij het uitwerken van plannen en voorbereiden van relevante subsidieaanvragen. Deze ondersteuning kan geboden worden door de Agro & Food adviseur van het Ondernemershuis voor het Vechtdal. De gemeenten zouden het Ondernemershuis voor het Vechtdal actief en frequent onder de aandacht kunnen brengen bij de agrarische ondernemers.

- Recentelijk is het Investeringsvoorstel Agro & Food: kringlopen sluiten 2020-2023 besproken en aangenomen in Provinciale Staten. Het voorstel richt zich op het verminderen van de ecologische voetafdruk in combinatie met een gezonde bedrijfsvoering door het realiseren van vormen van kringlooplandbouw in de praktijk. De provincie zoekt hierbij nadrukkelijk samenwerking met ketenpartijen en regionale partijen, om samen een brede groep ondernemers en bedrijven te bereiken. Dit onderzoek brengt nadrukkelijk in beeld waar de uitdagingen van de landbouw in het Vechtdal op dit moment liggen. Daarnaast zijn de gemeenten in het Vechtdal bezig met het schrijven van landbouwvisies. De onderzoekers bevelen aan dat op ambtelijk niveau vanuit de gemeenten op Vechtdal-niveau actief contact wordt gezocht met de provincie om te verkennen hoe samengewerkt kan worden op innovatie voor kringlooplandbouw en stimuleren nieuwe verdienmodellen, faciliteren van netwerkvorming en kennisdeling en stimuleren van ecosysteemdiensten als alternatieve inkomstenbron.

Bijlage 1

Vragenlijst impact corona agrarische ondernemers

Basisvragen

1. In welke agrarische (deel)sector bent u actief?

Wanneer u in meerdere sectoren actief bent, geef dan de sector aan die de hoofdactiviteit van uw onderneming vormt

- a. Akkerbouw
- b. (Glas)tuinbouw
- c. Veehouderij
- d. Anders, namelijk:...

2. Op welke wijze zet u uw product af?

- a. Contract
- b. Vrije markt
- c. Veiling
- d. Combinatie
- e. Anders, namelijk:...

3. Heeft u nog (niet-)agrarische nevenactiviteiten binnen uw bedrijf?

- a. Boerencamping
- b. Verkoop van (streek)producten
- c. Zorgboerderij
- d. Kinderopvang
- e. Anders, namelijk:...
- f. Nee, ik heb geen nevenactiviteiten
- g. binnen mijn bedrijf

4. In welke gemeente ligt uw onderneming?

- a. Ommen
- b. Hardenberg
- c. Dalfsen
- d. Anders, namelijk:...

(Financiële) Impact korte en middelkorte termijn

5. Heeft het nieuwe coronavirus impact gehad op uw bedrijf in de afgelopen maand?

- a. Ja, ik zie een terugloop aan omzet
- b. Ja, ik kan mijn producten niet leveren aan horeca en/of cateringzaken
- c. Ja, ik kan mijn producten niet leveren aan het buitenland
- d. Ja, ik heb een gebrek aan arbeidskrachten
- e. Ja, ik maak meer kosten
- f. Ja, door logistieke problemen (bijv. restricties op vervoer naar buitenland)
- g. Ja, (open antwoord)
- h. Nee, ik zie (vooralsnog) geen impact, ga door naar vraag 8.
- i. Kan ik (nog) niet inschatten

6. Welke impact heeft de coronacrisis op de omzet van uw onderneming op dit moment?

Een schatting van het percentage is voldoende.

- a. Mijn omzet is gedaald met circa ..%

- b. Mijn omzet is (nagenoeg) gelijk gebleven
- c. Mijn omzet is gestegen met circa
- d. Ik weet het (nog) niet

7. Kunt u aangeven met hoeveel procent uw kosten tot nu toe zijn gestegen door de coronacrisis?

Schaal 0 t/m 100%

8). Welke gevolgen verwacht u voor uw bedrijf als de zogenoemde 'intelligente lockdown' nog enkele maanden voortduurt?

Onder intelligente lockdown verstaan we: werken en leven op 1,5 meter afstand, gesloten horeca, en weinig of geen inreizend verkeer mogelijk. Open antwoord (denk bijvoorbeeld aan de gevolgen voor oogstseizoen in najaar)

9. Gaat u investeringen die u van plan was te doen, uitstellen als gevolg van de coronacrisis?

- a. Ja, de volgende investeringen stel ik uit:..
- b. Nee, ik zet mijn geplande investeringen gewoon door
- c. Niet van toepassing, ik had al geen investering gepland

10. In hoeverre maakt u zich op dit moment zorgen over...

Veel zorgen – Enige zorgen –

Weinig zorgen – Geen zorgen – n.v.t.

- a. De verdere ontwikkeling van het coronavirus
- b. Het toekomstperspectief van uw bedrijf door het coronavirus
- c. Toekomstige omzetten door (geen) prijsafspraken met afnemers
- d. Het ziek worden van personeel (of verplicht thuisblijven)
- e. Het ontslaan van personeel

11. Over welke andere zaken, naast corona, maakt u zich ook zorgen in relatie tot uw bedrijf en product?

- a. Stikstofcrisis
- b. (Tegenstrijdige) Regelgeving
- c. (Aflossen van) Financiering
- d. Imago
- e. Anders, namelijk:...

Advies en ondersteuning

12. Bij welke instanties wint u informatie en advies in over (eventuele) ondersteuning?

- a. Rijksoverheid, incl. RIVM
- b. Provincie
- c. Gemeente
- d. UWV
- e. MKB Nederland
- f. Brancheorganisaties, zoals LTO Noord
- g. VNO-NCW
- h. Ondernemershuis Vechtdal
- i. Platform Boer & Toekomst
- j. Accountant/ boekhouder
- k. Advocaat
- l. Collega-ondernemers
- m. Anders, namelijk:...
- n. Geen

13. Heeft u het idee dat u voldoende informatie kan vinden over alle (ondersteunings)maatregelen en de gevolgen die het coronavirus heeft op uw onderneming?

- a. Ja

Nee, ik mis de volgende informatie:

14. Er zijn verschillende ondersteuningsmaatregelen om ondernemers te helpen in deze moeilijke tijd. Van welke maatregelen heeft u al gebruik gemaakt of bent u nog van plan gebruik te maken?

Er zijn meerdere antwoorden mogelijk

- a. Tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging voor Werkbehoud (NOW, voorheen Werktijdverkorting)
- b. Borgstelling MKB-kredieten (BMKB)
- c. Borgstellingskrediet Landbouw (BL)
- d. Garantie Ondernemersfinanciering (GO)
- e. Besluit bijstandverlening zelfstandigen (niet alleen voor zzp'ers)
- f. Tegemoetkoming Ondernemers Getroffen Sectoren (TOGS, voorheen Noodloket, direct € 4.000,-)
- g. Tijdelijk Overbruggingsregeling Zelfstandig Ondernemers (TOZO)
- h. Uitstel belastingafdracht (loonbelasting, inkomstenbelasting, omzetbelasting, heffing energiebelasting, heffing waterschap)
- i. Uitstel betaling Opslag Duurzame Energie (ODE)
- j. Aanvullende tegemoetkoming sier-teelt en voedingstuinbouw
- k. Aanvullende tegemoetkoming fritesaardappelsector
- l. Voorschot inkomenssteun Gemeen-

- m. Lokale maatregelen in mijn gemeente
- n. Ik heb nog geen gebruik gemaakt van een van deze regelingen, maar ben dit nog wel van plan

Ik heb geen gebruik gemaakt van een van bovenstaande regelingen en ben dit ook niet van plan (in dat geval vraag 14 overslaan)

15. In hoeverre bieden de ondersteuningsmaatregelen die u hebt aangevraagd of gaat aanvragen de hulp die u nodig heeft?

- a. De maatregel(en) heeft geen of nauwelijks effect
- b. De maatregel(en) helpen, maar niet voldoende
- c. De maatregelen bieden voldoende hulp
- d. Weet ik (nog) niet

16. Aan welke andere vormen van hulp heeft uw onderneming in het kader van de coronacrisis behoefte?

Er zijn meerdere antwoorden mogelijk.

- a. Structureel kapitaal
- b. HR-advies
- c. Belastingvrijstellingen
- d. Hulp (garantstelling) voor afsluiten kredietverzekeringen
- e. Internationaal handels- of transportadvies
- f. Praktische hulp bij het invullen van formulieren voor de aanvraag van noodfondsen en dergelijke
- g. Psychosociale hulp
- h. Anders, namelijk
- i. Ik heb geen behoefte aan andere hulpvormen

17. Heeft u ideeën of suggesties om de hulpmaatregelen voor ondernemers te verbeteren of uit te breiden?

Open vraag

Nieuwe mogelijkheden

18. Er zijn bedrijven die hun product proberen op een andere manier aan te bieden, zo zien we bijvoorbeeld asperge drive-ins ontstaan, en bieden boeren streekproducten direct aan de consument

aan. Heeft u over dergelijke oplossingen nagedacht en al doorgevoerd?

Open vraag

19. We zullen moeten wennen aan het nieuwe normaal wordt veel geroepen. De 1,5 meter samenleving blijft wellicht voorlopig nog even onder ons en de gevolgen van de crisis zullen de komende tijd voelbaar zijn. Als u kijkt naar uw bedrijf en product wat geldt dan voor u?

Zeer mee eens – mee eens – neutraal –
mee oneens – zeer mee oneens

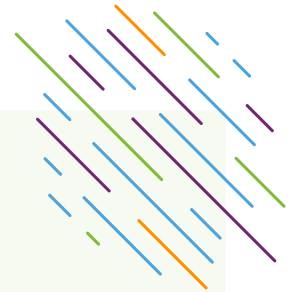
- a. Ik verwacht mijn bedrijf en product net zo voort te kunnen zetten als voor de coronacrisis
- b. Ik verwacht meer focus op duurzaamheid binnen mijn bedrijf
- c. Ik verwacht een veranderende relatie met de afnemers, waardoor de boer meer te zeggen krijgt over productie- en prijsafspraken in de keten
- d. Ik ga mij meer toespitsen op lokale productieketens, om de invloeden uit het buitenland te beperken

20. Welke impact heeft de crisis op de lange termijn op uw toekomstvisie van uw bedrijf? Welke ontwikkeling(en) voorziet u op uw eigen bedrijf op de lange termijn bijvoorbeeld ten aanzien van investeringen in grond, andere teelten, andere activiteiten of andere neventak?

Open vraag

Contact

21. Wilt u dat naar aanleiding van deze enquête contact met u wordt opgenomen? Zo ja, wilt u hier uw contactgegevens achterlaten (emailadres en/of mobiele nummer).

Bijlage 2

Selectiecriteria onderzoek Vechtdal

Verdeling van de aantallen te benaderen bedrijven per categorie zijn vermeld tussen haakjes. Enkele categorieën zijn weer verder onderverdeeld in subcategorieën. Aantallen kunnen uiteraard nog gewijzigd worden.

Totaal aantal bedrijven: 22

1. Afspiegeling aantal te benaderen per gemeente (22)	2. Personeel/geen personeel (22)
a. Hardenberg 10	a. Wel 11
b. Ommen 6	b. Geen 11
c. Dalfsen 6	

3. Sector (22)

- a. **Dierlijk (10)**
 - Grondgebonden (5)
 - Melkveehouderij (3)
 - Overige grondgebonden (jong
 - Veeopfok, hippisch, vleesvee (2)
- b. **Intensief (5)**
 - Varkenshouderij (2)
 - Pluimvee (2)
 - Vleeskalveren (1)
- c. **Akkerbouw/tuinbouw (6)**
 - Traditioneel bouwplan (3)
 - Intensieve teelt (vollegrond of tuinbouw) (2)
 - Sierteelt (1)
- d. **Agrarisch met verbreding (6)**
 - Agrotourisme met verblijfs-
mogelijkheid (1)
 - Agrotourisme met dagrecreatie (1)
 - Horeca (1)
 - Winkel/verkoop aan huis (1)
 - Zorg (1)
 - Kinderdagverblijf (1)

Bijlage 3

Onderzoek impact corona bij ondernemers agrofood sector

Algemeen

Naam:

Adres:

PC & Woonplaats:

Email:

Mobiele telefoon:

1. Type bedrijf (meerdere antwoorden mogelijk)

- Akkerbouw
- (Glas)tuinbouw
- Veehouderij
- Anders

2. Op welke wijze zet u uw product af?

- Contract
- Vrije markt
- Veiling
- Combinatie
- Anders

3. Heeft u nog (niet-)agrarische nevenactiviteiten binnen uw bedrijf?

- Boerencamping
- Verkoop van streekproducten
- Zorgboerderij
- Kinderopvang
- Anders, namelijk
- Nee, ik heb geen nevenactiviteiten binnen mijn bedrijf

4. Heeft u werknemers in dienst?

- Ja, hoeveel
- Nee, ik werk via een andere constructie (uitzendbureau, payroll, ZZP) of anders:
- Nee
- (Financiële) impact korte en middellange termijn

5. Heeft het coronavirus impact gehad op uw bedrijf de afgelopen maand en weken? Zo ja, wat zijn de (praktische) gevolgen hiervan?

6. Welke impact heeft de coronacrisis op de omzet van uw onderneming op dit moment (schatting van het percentage is voldoende) en kunt u aangeven met hoeveel procent uw kosten zijn gestegen als gevolg van de coronacrisis?

7. Heeft u directe financiële problemen als gevolg van de coronacrisis en heeft u genoeg financiële reserve om deze crisis te overbruggen?

- Ja, voor hoe lang heeft u een buffer:
- Nee

8. Welke praktische gevolgen verwacht u voor uw bedrijf als de zogenoemde 'intelligente lockdown' nog enkele maanden voortduurt?

Zorgen

10. Waar maakt u zich de meeste zorgen over?

Privé

- Eigen gezondheid, gezondheid naasten
- Gezinsituatie/combinatie zakelijk-privé
- Sociaal isolement
- Anders

Zakelijk

- Financiële positie
- Personeel
- Afzet producten
- Continuering bedrijf op langere termijn
- Anders

11. Over welke andere zaken, naast corona, maakt u zich nog zorgen in relatie tot uw bedrijf en product?

- Landelijke overheid
- Brancheorganisaties
- Periferie

Advies en ondersteuning

12. Heeft u behoefte aan ondersteuning? Zo ja, op welk terrein?

13. Bij welke instantie wint u informatie en advies in over eventuele ondersteuning in deze periode? Wie ziet u als uw belangrijkste adviseur in deze fase (hoeft geen naam genoemd worden) en waarom is dit het geval?

14. Heeft u beroep gedaan op steunmaatregelen van de overheid of andere instanties? Zo ja, van welke type maatregelen heeft u gebruik gemaakt en bieden deze maatregelen de hulp die u nodig heeft?

15. Aan welke andere vormen van hulp heeft uw onderneming in deze periode behoefte en welke rol kunnen overheden, brancheorganisaties en periferie hierin vervullen?

- Gemeente (incl. Ondernemershuis Vechtdal en erfcoaches),
- Provincie

16. Vindt u dat u voldoende wordt geïnformeerd door uw gemeente of provincie, brancheorganisaties en adviseurs over de gevolgen van de crisis en de mogelijke ondersteuningsmogelijkheden voor uw bedrijf?

- Ja
- Nee
- Bij nee, wat mist u in de informatievoorziening?
- Verwijzing naar de juiste loketten
- (Nadere) informatie betreft maatregelen
- Anders

Nieuwe mogelijkheden en impact lange termijn

17. Er zijn bedrijven die hun product op een andere manier proberen aan te bieden. Heeft u over dergelijke oplossingen nagedacht en doorgevoerd?

18. Welke impact heeft de crisis op de lange termijn op uw toekomstvisie van uw bedrijf? Welke ontwikkelingen voorziet u op eigen bedrijf op de lange termijn bijvoorbeeld ten aanzien van investeringen in grond, andere teelten, andere activiteiten en andere neventak?

Stichting Stimuland
Vilsterseweg 1
7734 PD Vilsteren

Telefoon 0529 – 47 81 80
E-mailadres info@stimuland.nl

